

Mariusz Cichosz

WSPÓŁCZESNE PROGRAMY PROFILAKTYKI ZAGROZEŃ MŁODZIEŻY

Jedną z cech charakteryzujących życie społeczne są jego nieustanne przeobrażenia. Niezależnie od tego, jakimi prawami rządzi się to życie, jakie prawidłowości w nim zachodzą, fakt zmiany wydaje się tu oczywisty i niepodważalny. W badaniach nad życiem społecznym w odniesieniu do zmiany używa się, choć w różnych kontekstach, takich pojęć, jak zmiana, rozwój, postęp¹.

Zmiana społeczna, niezależnie od swego zasięgu, charakteru i czasu, obejmuje i odnosi się zazwyczaj do wszystkich ważniejszych dziedzin aktywności społecznej człowieka, a więc takich dziedzin, jak np. ekonomia, gospodarka, polityka, sztuka, szerzej kultura czy edukacja. Zmiana społeczna prowadzi również i ostatecznie do przemian w obrębie wartości i norm społecznych, a więc i w konsekwencji obejmuje panujące wzory i modele zachowań. Fakt ten jednak nie jest i nie może być podstawą do przyjęcia relatywizmu aksjologicznego, również w odniesieniu do podstaw życia społecznego. Jest to raczej, jak się wydaje, problem ciągle nowych, zmieniających się uwarunkowań cywilizacyjnych, a więc odkrywania ciągle nowych zmieniających się uwarunkowań życia człowieka, w tym form i procesów życia społecznego, ostatecznie i fundamentalnie niezmiennego i jednorodnego w swoich podstawach.

Problematyka zmieniających się wzorów, wzorców i modeli zachowań, a wężziej i źródło: norm i wartości jest bardzo ważna dla wychowania. Wychowanie bowiem jest zawsze nośnikiem określonych wartości i zawiera w sobie określone wizje zarówno świata, człowieka, jak i jego relacji. Jest to problem bardzo ważny również z punktu widzenia praktyki edukacyjnej, gdyż ważne jest to, jakie wartości przyjmuje się w procesie wychowania i jakim przeobrażeniom one podlegają².

Nie wnikając w to, jakie wartości odnośnie do wychowania były przyjmowane w okresie poprzedzającym transformację systemową, do której doszło w Polsce, dziś można

¹ J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Lublin 1994, s. 77.

² Por. J. Mariański, *Młodzież między tradycją i ponowoczesnością*, Lublin 1995, s. 11–13.

wyraźnie wskazać, że dominuje tu podejście indywidualistyczne i liberalistyczne³. Choć widoczny jest dziś również wpływ koncepcji personalistycznych, w tym inspirowanych chrześcijańską myślą społeczną, zwłaszcza katolicką⁴.

Przekazuje się więc dziś w wychowaniu ideał człowieka, który powinien posiadać umiejętność asertywnego wyrażania swoich opinii i poglądów, umiejętnie i bezstresowo komunikować się z otaczającym go światem, tolerować różnorodność stanowisk i zachowań, być nastawiony na sukces osobisty, kładąc przy tym mocny akcent na posiadanie dóbr materialnych. Nie wnikając w to, w jaki sposób i jak dalece ideał ten, choć bardzo tu uproszczony, inspirowane wychowanie i jest obecny w życiu społecznym, określając społeczne relacje, można jednocześnie zauważyć dziś zjawisko narastania wielu patologii społecznych z dużym udziałem procentowym w nich ludzi młodych, a nawet dzieci. Poszukując przyczyn takiego stanu rzeczy, należałoby się zastanowić nad związkami wyżej wymienionych i oficjalnie lansowanych wzorów, wzorców i modeli a wzrastającymi przejawami patologii społecznej. Tym bardziej że jest to problem nie tylko tej młodzieży, która została już dotknięta określoną patologią, ale również tej, chyba liczniejszej grupy, której rozwój w perspektywie odczucia zagubienia, pogrążania się w bezsensie i niepewności jest zagrożony.

W związku z dużym zasięgiem i wagą tego problemu profilaktyka zagrożeń rozwoju młodzieży stała się w polskiej pedagogice zagadnieniem wymagającym szybkich rozstrzygnięć. Chodzi przy tym o dość szerokie rozumienie profilaktyki w ogóle, jako działań zapobiegających niepożądanym zjawiskom w rozwoju i zachowaniu się ludzi, a w pedagogice szczególnie o zapobieganie powstawaniu u dzieci i młodzieży niepożądanych przyzwyczajzeń i postaw⁵. W Polsce funkcjonuje już dziś dużo programów profilaktycznych opartych na takim rozumieniu profilaktyki. Programy te w dużej mierze związane są z profilaktyką uzależnień. Chodzi tu głównie o problem narkomanii i alkoholizmu, choć też często pojawia się w nich problem profilaktyki AIDS.

Trudno jednak jest dzisiaj mówić o jakimś globalnym systemie profilaktyki, systemie środowiskowym, w który byłyby zaangażowane wszystkie siły środowiskowe, co zwiększałoby skuteczność jego oddziaływań. Pewną próbą całościowego ogarnięcia problemów patologii społecznej z zaangażowaniem wielu różnorodnych instytucji funkcjonujących lokalnie są działania socjalne o charakterze pomocowym i kompensacyjnym. Chodzi tu np. o projekt uruchomienia Centrum Pomocy Rodzinie, realizowany jednak w pewnym tylko zakresie.

Programy, o których mowa wyżej, najczęściej podejmowane są i realizowane w szkołach. Można więc dziś bardziej mówić o profilaktyce szkolnej. Ponieważ jednak nie są one włączone obligatoryjnie w program wychowawczy szkoły, moc i zakres ich oddziaływań jest różna. Najczęściej realizowane w szkole programy scharakteryzuję krótko poniżej.

Drugi elementarz czyli Program siedmiu kroków – jest to program opracowany przez Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Program ten, przeznac-

³ T. Hejnica-Bezwińska, *Edukacja, kształcenie, pedagogika*, Kraków 1995, s. 9–15.

⁴ Por. M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin 1999, s. 391–393.

⁵ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1995, s. 228.

czony dla uczniów starszych klas ponadpodstawowych, dostarcza wiedzy o środkach psychotropowych, niebezpieczeństwach związanych z ich używaniem i możliwościach unikania tych zagrożeń. Ma za zadanie kształtowanie w młodych ludziach takich umiejętności życiowych, jak: odmawianie, umiejętność satysfakcjonującej zabawy bez sięganie po środki uzależniające, konstruktywne zachowania w kontaktach z ludźmi. Program ten promuje takie wartości, jak: miłość, wolność, przyjaźń, radość. Zajęcia składają się z cyklu 8 spotkań z młodzieżą oraz 3 spotkań z rodzicami. Mają je prowadzić przeszkoleni nauczyciele⁶.

Spójrz inaczej – jest to program edukacyjny oparty na programach amerykańskich, a opracowany i adaptowany do warunków polskich przez Andrzeja Kołodziejczyka i Ewę Czenierowską. Dostarcza informacji o środkach uzależniających, mając głównie na celu kształtowanie umiejętności życiowych dziecka, rozwój jego osobowości oraz zdolności przystosowania się. Cele te realizowane są w następujących działach tematycznych:

- (a) przystosowanie oraz wyrażanie uczuć i emocji,
- (b) funkcjonowanie w grupie,
- (c) budowanie poczucia własnej wartości,
- (d) rozwiązywanie problemów i konfliktów,
- (e) troska o własne zdrowie,
- (f) problemy uzależnień.

Program realizowany jest w trakcie kilkunastu spotkań i ma być prowadzony przez przeszkolonych nauczycieli⁷.

Profilaktyka uzależnień w szkole humanistycznej – jest to program opracowany przez Pracownię Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M” Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie na podstawie systemu belgijskiego. Jego podstawowym zadaniem jest kształtowanie takich umiejętności psychologicznych, jak: wyrzekanie się, współpraca, mówienie „nie” sobie i innym, nawiązywanie kontaktów, rozwiązywanie konfliktów poprzez kompromis. Program ten daje propozycje różnych zajęć (nie zawiera gotowych scenariuszy). Jest przeznaczony do wykorzystania w pracy z dziećmi w różnym wieku. Jego realizatorami mają być przeszkoleni nauczyciele⁸.

Program zapobiegania narkomanii „Odlot” – opracowany przez Jacka Moskalewicz, Janusza Sierasławskiego oraz Grażynę Świątkiewicz, jest modyfikacją programów zachodnich. Ma on pomagać dzieciom od 11. roku życia oraz młodzieży w konstruowaniu pozytywnego odniesienia do rzeczywistości, m.in. poprzez kształtowanie takich wartości i umiejętności, jak: zdrowy styl życia, umiejętność kontaktowania się z innymi ludźmi, radzenia sobie ze stresem, kształtowanie pozytywnego obrazu siebie, umiejętność podejmowania decyzji, wyposażenie w techniki przeciwstawiania się różnego rodzaju nałogom. Jednocześnie jako jeden z głównych celów zajęć edukacyjnych wymienia się klasyfikowanie wartości według modelu edukacji humanistycznej, która akcentuje postawę wolności

⁶ *Drugi elementarz czyli Program siedmiu kroków. Program profilaktyki dla młodzieży, nauczycieli i rodziców*, Warszawa 1995, s. 8–9.

⁷ A. Kołodziejczyk, E. Czenierowska, T. Kołodziejczyk, *Spójrz inaczej*, Skarżysko-Kamienna 1997, s. 5–9.

⁸ Opracowano na podstawie: *Nowe idee w profilaktyce uzależnień*, „Remedium” 1993, nr 3.

wyboru, niezależności i tolerancji. Program ten ma być realizowany przez nauczycieli czy pielęgniarki przeszkolone na kursie jedno- lub pięciodniowym⁹.

Dziękuję – nie – program ten został opracowany przez Stefana Mieszalskiego, Mirosława Szymańskiego, Ewę Sobczyk i Jacka Morowskiego. Celem tego programu jest umożliwienie młodzieży zdobycia pewnych kompetencji życiowych, osiągnięcia większej autonomii i odpowiedzialności za swoje zachowanie. Dostarcza wielu informacji o środkach uzależniających, ucząc jednocześnie, jak w sposób niekonfliktowy odmawiać. Realizatorami programu mają być przeszkoleni nauczyciele, a przeznaczony on jest i adresowany do młodzieży z klas VII–VIII szkół podstawowych oraz pierwszych klas szkół ponadpodstawowych¹⁰.

Jak żyć z ludźmi – jest to program opracowany przez Alicję Kobiałkę. Dostarcza informacji na temat środków uzależniających. Jest przeznaczony dla młodzieży ze starszych klas szkół podstawowych oraz szkół ponadpodstawowych. Poza informacją o środkach uzależniających głównym celem programu jest rozwijanie najważniejszych umiejętności interpersonalnych, takich jak: podejmowanie decyzji, komunikowanie się z ludźmi, chronienie siebie w sytuacji nacisku grupowego, radzenie sobie ze stresem, budowanie właściwego wizerunku własnej osoby, otwartość, empatia. Program ten zawiera wiele przykładów ćwiczeń, które można przeprowadzać razem z młodzieżą¹¹.

Zanim spróbujesz – jest to program opracowany przez Alicję Pacewicz. Podobnie jak wyżej wymieniony program, i ten ma za zadanie przekazać wiedzę o alkoholu i innych środkach uzależniających oraz o mechanizmach rozwoju uzależnień. Ponadto ma on za zadanie rozwijanie takich umiejętności, jak: podejmowanie racjonalnych wyborów w sprawie używania środków odurzających, mówienie „nie”, wzmocnienie pozytywnego obrazu własnej osoby, odreagowywanie napięć, budowanie udanych relacji z ludźmi, konstruktywnego rozwiązywania konfliktów, kształtowania wzorców zdrowego życia i spędzania wolnego czasu. Program ten ma być realizowany w trakcie kilkunastu zajęć, prowadzonych przez pedagogów, psychologów lub nauczycieli. Jego adresatami są dzieci i młodzież ze szkół podstawowych i ponadpodstawowych¹².

Podaj dłoń – jest to amerykański program, którego autorem jest David W. Johnson. Celem programu jest ukształtowanie w młodych ludziach umiejętności interpersonalnych, takich jak: otwartość i zaufanie, umiejętność wyrażania myśli i uczuć, akceptacja siebie i innych ludzi, umiejętność rozwiązywania konfliktów. Program ten, zgodnie z intencją jego twórcy, mogą prowadzić wychowawcy profesjonalni i nieprofesjonalni, ale zainteresowani udzielaniem pomocy innym.

Poza wyżej wymienionymi programami profilaktycznymi, najczęściej realizowanymi w polskich szkołach i innych placówkach o charakterze edukacyjnym, można by tu wymienić również takie programy, jak np. polski program *Nasze spotkania*, program *Śnieżna kula*, oparty na programie zachodnim. Funkcjonują również liczne programy

⁹ Program zapobiegania narkomanii „Odłot”, red. J. Moskalewicz, Warszawa 1996, s. 15.

¹⁰ Opracowano na podstawie: *Nowe idee w profilaktyce...*

¹¹ *Jak żyć z ludźmi, umiejętności interpersonalne. Program profilaktyczny dla młodzieży*, MEN, 1988.

¹² *Zanim spróbujesz – program psychoedukacyjny*, red. A. Pacewicz, Warszawa 1994.

opracowane przez Polską Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, takie jak np. *Debata* czy *Korekta*.

Przedstawione wyżej pokrótce i wybiórczo programy można by przeanalizować z różnego punktu widzenia. Można by więc zapytać, jakie są ich zalety i słabości z punktu widzenia zabezpieczania prawidłowego rozwoju młodego człowieka. Niewątpliwe zalety tych programów dają się streścić następująco:

1. Podejmują tak ważny dziś problem uzależnień, dostarczając pod tym względem zazwyczaj wyczerpujących informacji o rodzajach uzależnień, ich skutkach i przyczynach, jak również mówią o mechanizmach ich powstawania.

2. Bardzo dużą zaletą tych programów jest założenie stosowania w nich całej gamy metod aktywizujących. Dają więc wiedzę o uzależnieniach, umożliwiają młodzieży osobiste zaangażowanie w omawiane sprawy. Przekazywana więc w nich wiedza staje się wiedzą gorącą, a nie zimną.

3. Najczęściej proponowana w omawianych programach forma spotkań w tzw. małej grupie może kształtować umiejętności dialogu i aktywnego uczestnictwa.

4. Ważne jest również to (choć nie dotyczy to samej konstrukcji programów i ich wartości merytorycznej), że mogą one być dziś bez większych przeszkód stosowane w szkole, co świadczy o sprzyjającym klimacie i świadomości potrzeby takich właśnie działań profilaktycznych.

Słabości omawianych programów, które mogą nawet być przyczyną pewnego rodzaju zagrożenia, są następujące:

1. Są to raczej programy przewidziane na kilka spotkań, a więc nie zapewniają długofalowych działań, które dopiero gwarantują wykształcenie właściwych postaw. Przeważnie są to konspekty wybranych wybiórczo tematów.

2. Wątpliwości może również budzić fakt doboru osób do prowadzenia zaproponowanych zajęć. Najczęściej są to nauczyciele lub nawet tzw. młodzi liderzy, którzy po kilkugodzinnym lub kilkudniowym kursie mają kompetentnie prowadzić zajęcia, a więc: organizować pracę w grupie, posługiwać się metodami aktywizującymi, prowadzić dyskusję, korzystając z doświadczeń uczestników itp. Nie wydaje się, by po tak krótkim przygotowaniu możliwe było kompetentne prowadzenie zajęć.

3. Ponadto w programach niemal wcale nie zwraca się uwagi na predyspozycje moralne osób prowadzących zajęcia. Samo wskazanie nauczycieli czy młodzieżowych liderów nie wystarczy bez jednoznacznego ustalenia kryterium ich doboru.

4. Wydaje się również, iż bardzo dużym mankamentem, a nawet niebezpieczeństwem omawianych wyżej programów jest ich bardzo słabe odniesienie do wartości. Nie pojawiają się tu one albo wcale, albo też wspomina się w nich o tzw. wartościach humanistycznych. Odwołując się natomiast do wartości humanistycznych, akcentuje się w nich postawę wolności wyboru, niezależności, tolerancji w stosunku do różnych postaw, systemów i norm. Brak tu jednak ukierunkowania na wartości fundamentalne. Ponadto można wątpić w to, czy bardzo młodzi ludzie, na których chce się tu oddziaływać, są dostatecznie dojrzałymi do tak szeroko pojmowanej wolności.

5. Programy te również w przeważającej większości nie wskazują sposobów współpracy z innymi instytucjami działającymi w środowisku, a podejmującymi działania profilaktyczne w obliczu patologii społecznych. Nie są więc one włączone, a jeśli są, to w niewielkim stopniu, w cały system działań społecznych. Działają więc niejako w odosobnieniu, a przez to siła ich oddziaływań może być ograniczona.

Podsumowując przedstawione wyżej pokrótce programy profilaktyki zagrożeń rozwoju młodzieży, można powiedzieć, że w obliczu zwiększających się obszarów patologii społecznej istnieje bardzo duża potrzeba takich programów. Bardzo często dziś bowiem zarówno dzieci, jak i młodzież funkcjonują na granicy ryzyka w odniesieniu do szans swojego rozwoju. Wzrastające objawy patologii społecznej są często zagrożeniem dla młodych ludzi, a ich prawidłowe wzrastanie do dorosłości napotyka wiele poważnych trudności i zagrożeń. Dlatego też powstaje problem dobrych wzorców, również w odniesieniu do przyjmowanych programów profilaktyki zagrożeń rozwoju młodzieży. Wydaje się, że programy obecnie realizowane w polskich szkołach nie zawsze spełniają odpowiednie wymogi. Jest tak zwłaszcza w odniesieniu do proponowanych tam i przekazywanych wartości, odnoszących się zarówno do człowieka – osoby, jak i do świata ludzkich relacji. Nie dając bowiem całkowitej wizji człowieka, nie odwołując się do fundamentalnych wartości, nie podejmując ważnych zadań wychowawczych, same mogą podtrzymywać stan ryzyka, tam gdzie chodzi o rozwój młodego człowieka. Nie wystarczy bowiem mówić tylko o tym, czego i dlaczego nie powinno się robić. W wychowaniu potrzebna jest wizja i cel ostateczny, ku któremu należy zmierzać. Określenie zaś celu tylko w kategoriach umiejętnego rozwiązywania problemu, nabycia umiejętności mówienia „nie”, umiejętnego nawiązywania kontaktów itp. wydaje się dość ważne, ale nie stanowi jeszcze całościowej wizji wychowania i nie wyczerpuje problematyki całościowego rozwoju osobowości człowieka, która w programie profilaktyki ma być chroniona (żeby wiedzieć, jak to robić, trzeba wiedzieć, kogo mamy chronić).

Ostatecznie więc przy świadomości niezmiernej potrzeby takich programów ci, którzy je tworzą i realizują, powinni mieć duże poczucie odpowiedzialności przy ich wdrażaniu. Chodzi bowiem o to, by programy te rzeczywiście spełniały funkcje profilaktyczne i dawały szansę rozwoju tym, do których są skierowane. W związku z tym można postawić w odniesieniu do programów profilaktyki zagrożeń rozwoju młodzieży następujące postulaty:

1. Ponieważ programy profilaktyki zagrożeń rozwoju młodzieży odnoszą się do zjawisk patologii powstałych w naszych konkretnych uwarunkowaniach kulturowych i obyczajowych, lepiej byłoby, żeby były to programy polskie, powstałe na rodzimym gruncie, w związku z określonym kontekstem społecznym. Badania ewaluacyjne prowadzone w stosunku do wielu zaadaptowanych programów zachodnich nie wydają się do końca wystarczające, a same programy nie do końca adekwatne do polskich warunków.

2. Programy profilaktyki powinny też promować zdrowie i zdrowy styl życia nie tylko w kontekście mówienia o zagrożeniach. Opierając się na całościowej wizji człowieka, powinny mówić nie tylko o tym, czego nie robić, lecz mówić o wartościach osobowych i je lansować.

3. Skuteczność programów profilaktyki zagrożeń rozwoju młodzieży będzie tym większa, gdy będą one jednym z elementów całościowego systemu takich oddziaływań. Dlatego też winny one wyraźnie wskazywać na możliwości wspólnych działań z różnymi instytucjami w środowisku życia człowieka.

Podsumowując, można powiedzieć, że w związku z narastającymi przejawami patologii społecznej istnieje dziś duża potrzeba programów profilaktyki zagrożeń rozwoju młodzieży. Biorąc jednak pod uwagę sposób ich realizacji, wartości, które przyjmują, cele, należy być ostrożnym w ich podejmowaniu i wdrażaniu. W przeciwnym razie mogłoby się zdarzyć, że wbrew temu, po co zostały stworzone, raczej utrwalają stan zagrożenia, niż zapewniają prawidłowy rozwój młodego człowieka.